

ATASÖZÜ, DEYİM VE ÖZDEYİŞ

DEYİMLER

Bazen bir olay veya durumu ifade etmek için, o olay veya durumu birebir karşılayacak kelimeler kullanmayız da; çağrışım yaptıracak söz grupları kullanırız. Bunu da ifademize sanat ve akıcılık kazandırmak için yaparız.

Örneğin: Bir insanın telaşlı olduğunu anlatmak için "**telaşlıdır**" demeyiz de "**Etekleri tutuşmuş**" ifadesini kullanırız, ama herkes bu kişinin telaşlı olduğunu anlar.

Tanım:

Birden fazla sözcükten oluşmuş, bir kavramı karşılamak amacıyla kullanılan ve bir durumu en kısa yoldan anlatıp, cümleye çekici anlatım özelliği katan, çoğu mecaz anlamı kalıplaşmış söz öbeklerine "**deyim**" denir.

TÜRKÇEDE KULLANDIĞIMIZ DEYİMLER ŞU ÖZELLİKLER TAŞIRLAR:

1. Deyimler en az iki kelimeden oluşur.

- ❖ Kalp kırmak

Cümle halinde olan deyimler de vardır.

- ❖ Taşı gediğine koymak.
- ❖ Atı alan Üsküdar'ı geçti.

2. Deyimlerde, az sözle çok şey anlatılır.

3. Cümle içinde anlatıma çekicilik kazandırır.

4. Deyim kalıbı aynen kullanılmalıdır.

a) Sözcüklerin yerini değiştiremeyiz.

- ❖ "**Göz kulak olmak**" deyimini, "**kulak göz olmak**" şeklinde söylenemez, kullanılamaz.
- ❖ Dam başında saksağan, vur beline kazmayı. (**Doğru**)
- ❖ Saksağan dam başında, beline vur kazmayı.(Yanlış)

b) Deyimi oluşturan sözcüklerin eşanlamısını kullanamayız.

- ❖ "**Kesenin ağzını açmak**" deyimindeki "**kese**" yerine "**cüzdan**" kullanılamaz.
- ❖ Ekmeğini kayadan çıkarıyordu. (Yanlış)
- ❖ "**Pabucu dama atılmak**" deyimini ayakkabısı dama atılmak, biçiminde değiştirilemez.

5. Deyimlerin arasına başka sözcükler girebilir:

- ❖ Sen, ağzını hiçbir zaman hayra açmazsın.

6. Deyimler genellikle iş, oluş, hareket yani bir fiili bildirirler ve fiil gibi çekimlenebilirler.

- ❖ Kalbimi kırıyorsun ama.
- ❖ Çocuğun kalbini kırdık anlaşılan.
- ❖ Kimsenin kalbini kırmamalısın oğul.

7. Dilimizde kullandığımız deyimlerin çoğu "-mak/-mek" mastar ekiyle adlandırılan "Deyimleşmiş Birleşik Eylem"lerdir. Bu kurala göre deyimleri oluştururken kullanılan adlar, bazı ad çekim eklerini alarak kullanılabilirler.

- ❖ El ayak çekmek. (mastar)
- ❖ Baş kaldırmak,
- ❖ Ağız birliği etmek
- ❖ Hayattan elini ayağını çekmişti.

8. Deyimlerin büyük bir bölümü mecaz anlamlıdır.

- ❖ Kulak kabartmak
- ❖ Göz atmak

Deyimleri oluşturan sözcükleri çoğu zaman gerçek (sözlük) anlamlarından uzaklaşarak mecazlı bir anlatım kazanırlar.

- ❖ İşler böyle giderse hapı yutarız.
- ❖ Beyninden vurulmuşsa dönmek
- ❖ Başının etini yemek
- ❖ Dilini bağlamak vb.
- ❖ Buz gibi soğumak

Not:

- A) Bir sözcüğün deyim olabilmesi için grubu meydana getiren sözcükler gerçek anlamından sıyrılmalı ve mecaz anlam kazanmış olmalıdır.
- B) İçerdiği sözcüklerin sayısı ve sıralanışı değiştirilmeyecek biçimde kalıplaşmış olmalıdır.

Örnek:

Aşağıdaki cümlelerin hangisinde altı çizgili deyim "merak edip gizlice dinlemek, işitmeye çalışmak" anlamına gelmektedir?

- A) Sınıfta bütün öğrenciler kulak kesilmiş öğretmenlerini dinliyorlardı.
- B) Bu dedikodular onun da kulağına çalınmış olmalı.
- C) Herkes kulağı tetikte müdürün kapısında bekliyordu.
- D) Karşı masadakiler konuşurken o da kulak kabartmış dinliyordu.
- E) Öğretmen ders anlatırken kulağını açıp dinlemelisin.

Cözüm:

"Kulak kesilmek", dikkatle dinlemek ;"kulağına çalınmak", başkasına söylenen sözleri şöyle bir duymak; "kulağı tetikte" duymak için bütün dikkatini vermek; "kulak kabartmak" konuşanları gizlice, belli etmemeye çalışarak dinlemek; "kulağını açmak" dikkatle dinlemek anlamalarına gelir. Yanıt: D

Örnek:

Aşağıdaki cümlelerin hangisinde kullanılan deyim, açıklamasıyla birlikte verilmiştir?

- A) Arkadaşını gözüm ısıyor; daha önce bir yerde görmüş gibiyim.
- B) O her zaman böyledir; hep işin kolayına kaçır.
- C) Dün akşam, yolculuk heyecanından olacak,gözüme uyku girmedir.
- D) Çocukların para sıkıntısı çekmesini istemez; onlara bol harçlık verirdi.
- E) O olayı düşündükçe, tüylerim diken diken oluyor.

Cözüm:

Yalnızca, A seçeneğindeki deyim açıklaması cümlede vardır. "Gözü ısırmak"deyimi, birini daha önce başka bir yerde görmüş olmak anlamını verir. Yanıt: A

Aşağıdaki cümlelerde deyimleri bulup hangi anlamda kullanıldıklarını yazınız.

- Bu sözlerinle yüreğime su serptin.
- O, gözünü budaktan sakınmaz bir delikanlıydı.
- Onu görünce dizlerinin bağı çözüldü.
- Nihayet baklayı ağzından çıkardı.
- Arkadaşına el ediyordu.
- Her anne çocuğunu bağrına basar.

ATASÖZÜ

Çok önceleri söylenmiş olup dilden dile, nesilden nesile geçerek günümüze kadar gelmiş, öğüt bildiren, atalarımızın hayat tecrübelerini yansıtan ve milletin ortak malı haline gelmiş olan sözlerdir.

Atasözlerimiz halkımızın kültür geleneğinin bir ürünüdür.

ATASÖZLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ ŞUNLARDIR:

1. Söyleneni belli değildir. Atasözleri halkın ortak malıdır.

2. Kısa ve özlü sözlerdir. Az sözle çok anlam anlatır.

❖ Emeksiz yemek olmaz.

3. Kalıplaşmış sözlerdir. Sözcüklerin sırası değiştirilemez. Bir sözcüğün yerine başka bir sözcük konulamaz.

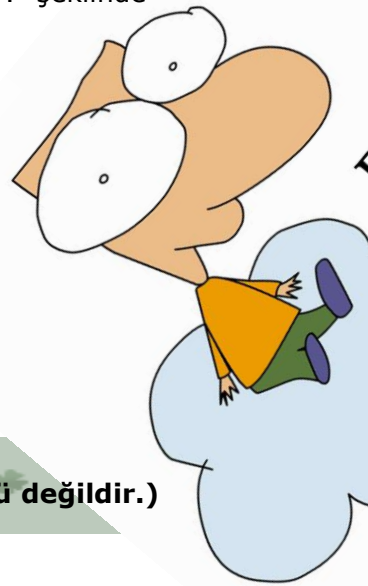
- ❖ "Duvarı nem, insani gam yıkar" atasözünde "gam" yerine "üzüntü" kullanılmaz.
- ❖ "İtle yatan, bitle kalkar." atasözü hiçbir zaman "Köpekle yatan pireyle kalkar." şeklinde söylenemez
- ❖ "Sakla samanı gelir zamanı" atasözü "Samanı sakla, zamanı gelir." şeklinde söylenemez.
- ❖ Vakit nakittir.
- ❖ Ak akçe kara gün içindir.

4. Cümle şeklindedirler.

❖ Dost kara günde belli olur.

5. Ders ve öğüt veren sözlerdir. (Ders ve öğüt vermiyorsa o söz, atasözü değildir.)

- ❖ Büyüklerin sözü, sözlerin büyüğüdür.
- ❖ Ne doğarsan aşına, o çıkar kaşığına.
- ❖ Ayağını yorganına göre uzat.

6. Kimi atasözleri, yazılıp söylendiği gibi gerçek anlamda kullanılır.

- ❖ "Güvenme varlığa, düşersin darlığa."
- ❖ Son pişmanlık fayda vermez.
- ❖ "Güneş girmeyen eve doktor girer."
- ❖ Bugünkü işi yarına bırakma!
- ❖ Dost ile ye iç, alışveriş yapma.

7. Atasözlerinin birçoğu da yazıldığı anlamda değil, mecaz anlamda kullanılmaktadır.

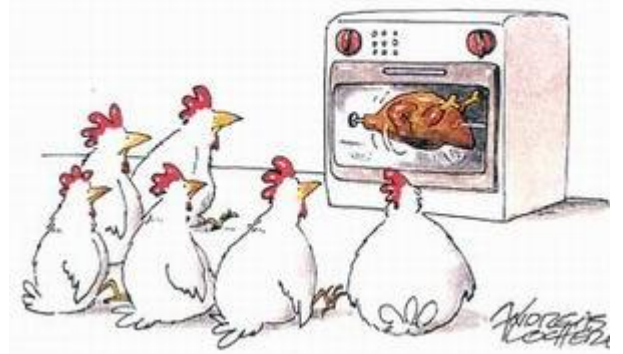
- ❖ "İşleyen demir ısıldar." (Çalışkan kişi sağlıklı ve mutlu olur.)
- ❖ "Güneş balıkla sıvanmaz." (Gerçekler gizli kalmaz.)

Not: Bu tür atasözlerinde sözcüklerin anlamları ile iletmek isteği mesaj arasında farklılık vardır.

- ❖ Damlaya damlaya göl olur.
- ❖ Besle kargayı, oysun gözünü.
- ❖ Kaz gelen yerden tavuk esirgenmez.
- ❖ Üzüm üzüme baka baka kararır.
- ❖

8. Bazı atasözleri, ait olduğu toplumun gelenek, görenek, inanç ve tavırlarını yansıtırken bir bölümü de evrensel düşüncüyü dile getirir.

- ❖ Kızını dövmeyen dizini döver.
- ❖ Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.
- ❖ Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.
- ❖ Kız beşikte, çeyiz sandıkta.
- ❖ Akacak kan damarda durmaz.
- ❖ Tekkeyi bekleyen çorbayı içer.

gibi atasözleri gelenek görenek, inanç ve töreleri yansıtır.

- ❖ Öfke ile kalkan zararlar oturur.
- ❖ Aklın yolu birdir.

gibi atasözleri ise evrensel boyutta olup nesnel bir yargı içerir.

9. Bazı atasözleri doğa olaylarını ifade edebilir.

- ❖ Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.

ATASÖZLERİ İLE DEYİMLERİ KARIŞTIRMAMAK İÇİN İZLENECEK YOL:

Atasözleri ile deyimler arasında benzer ve ayrılan yönler vardır.

Benzer yönleri:

- ❖ Kalıplaşmış sözler olmaları,
- ❖ Kısa ve özlü anlatım yollarından,
- ❖ Ulusların ortak malı olmasından dolayıdır.

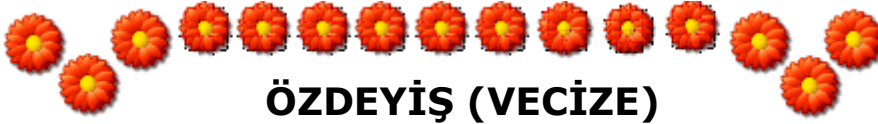

Ayrılan yönleri:

- ❖ Deyim bir **kavramı**, atasözü bir **öğüt ya da kuralı** tanıtır.
- ❖ Deyimler anlatıma **çekicilik** katar, atasözleri ise **yol gösterir, öğüt verir**.
- ❖ Deyimler; **kişi ve zamana göre çekime girer**, atasözleri ise daha çok **emir ya da geniş zaman kipinde** kullanılır.

Damlaya damlaya göl olur. (**Geniş Z.**)-Atasözü

Güvendiği dağlara kar yağdı. (**-di'li geçmiş Z.**)-Deyim

ÖZDEYİŞ (VECİZE)

Özdeyişler, ünlü kişilerin, devlet adamlarının, sanatçıların söylemiş oldukları kısa fakat anlamca zengin olan sözlerdir.

Vecizelerin söyleyenleri, söylendikleri yer ve zaman bellidir. Bu özellikleriyle atasözlerinden ayrılır.

- ❖ "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." (Atatürk)
- ❖ "Kargalar ötmeye başlayınca bülbüller susar." (Hz.Mevlana)
- ❖ "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir." *Atatürk*
- ❖ "İyi kitaplar, başarıya doğru uzatılmış bir köprüdür." *Bacon*
- ❖ "Hata yapmaktan korkan bir adam hiç bir şey yapamaz." *A. Lincoln*
- ❖ "Başarı, başını tararken saçlarından başka şey düşünmemektir." *Clemenceau*
- ❖ "Hayatta başarılı olmak için üç şey lâzımdır: Dikkat, intizam (tertipli olmak) ve çalışmak..." *Mevlânâ*

Mesut HAYAT

www.turkcedersi.net